

“Füyuzat” jurnalı milli məfkurə axtarışında

“Həyat” qəzeti bağlandıktan sonra onun məslək yolunu Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağaoğlu “Füyuzat” jurnalında davam etdirmişlər. Jurnalın ilk sayı 1906-cı ilin noyabr ayında Bakıda məşhur maarifçi, xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maliyyə dəstəyi ilə “Kaspi” mətbəəsində işıq üzü görmüşdür. Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə 1906-1907-ci illər ərzində “Füyuzat”ın 32 nömrəsi çapdan çıxmışdır.

“Füyuzat” jurnalında dövrün görkəmli şair və yazıçıları, publisistləri Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Abdulla Sur, Əhməd Kamal, Əhməd Rəiq, Abbas Səhhət, Həsən Səbri Ayvazov, İbrahim Tahir, M. Ə. Sabir, Səid Səlməsi, Ə. Həmid, A. Cövdət, Təfiq Fikrət və başqalarının müxtəlif mövzuda qələmə aldıkları yazıları dərc edilirdi.

“Füyuzat” jurnalı ədəbi-publisistik mahiyyətinə görə dövrünün ən nüfuzlu mətbuat orqanlarından biri idi. Jurnal publisistikanın ən yüksək intellektual səviyyəsini özündə ehtiva edirdi. “Füyuzat”çılar maarifçilik, milliyətçilik və mədəni inkişafı publisistikanın əsas mövzusunə çevirirdilər. Jurnalda çap olunan yazılarda ictimai islahatların vacibliyi, şəxsiyyət azadlığı, qadın hüquqları, Avropa maarifçiliyi və onun Şərqdə tətbiqi kimi məsələlər geniş yer verilirdi.

Dövrün ədəbi, siyasi qüvvələri məhz “Füyuzat”ın ətrafında toplaşaraq XX əsrin ilk onilliyində milli şüurun, milli özünüdərk prosesinin yaradıcıları kimi fəaliyyət göstərirdilər və füyuzatçılıq adlı siyasi, ədəbi cərəyanın inşasına, formalaşmasına xidmət edirdilər. Füyuzatçılıq hər şeydən öncə çarizmə, əsarətə, köləliyə, istibdada qarşı çevrilmiş və türk xalqlarının mənəvi birliyinin təcəssümü olan turançılıq ideologiyasının daşıyıcısıdır. Əslində bu ideologiya boş xüyalardan, utopik düşüncələrdən, absurd fikirlərdən qaynaqlanırdı, tarixi gerçəkliklərdən, reallıqlardan, milli özünüdərk prosesindən yaranıb formalaşırdı.

Bu ideologiyanın əsas məqsəd və məramı istiqlal uğrunda mübarizə aparan türk xalqlarının milli şüurunu “türkləşmək, islamlaşmaq, avropalaşmaq” istiqamətində oyatmaq, inkişaf etdirməkdən ibarət idi. Füyuzatçılıq eyni zamanda ədəbiyyatda romantizmin, or-

taq türk dilinin, ümumi ədəbi dil siyasətinin, islamçılığın, milli məsələlərdə fərqləşmə və ruslaşmaya qarşı türkçülük ideologiyasının təbliği demək idi. Əli bəy Hüseynzadə jurnalda bu məfkurəni elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırır və dərc etdiyi publisistik yazılarda bir ideoloq kimi çıxış edirdi. Onun tərəqqi proqramına islamlaşmaq və avropalaşmaq məramlarını daxil etmişdi. İslamlaşmaq onun ortaya qoyduğu tərəqqi proqramının ideya-nəzəri əsaslarından biri idi. Mütəfəkkirin aydın nəzəri proqramına görə məzhəb və dirlər türk xalqlarını bir-birlərindən ayırmalı, əksinə, daha sıx birləşməsinə təminat yaratmalıdır.

“Füyuzat” səhifələrində çarizmin zülmünü, İran və Türkiyə mütləqiyyət üsulunu, Azərbaycandakı feodal münasibətlərini, Şorq ətalətini tənqid edən yazılar da çap olunurdu. Ə.Hüseynzadə bolşevizmə, sosializm ideyalarına qarşı barışmaz mövqedə olduğunu bütün əsərlərində aydın şəkildə göstərirdi. O, Türkiyə “İttihad və tərəqqi” fırqəsinin Parisdəki başçıları ilə sıx əlaqələr yaradır, məktublaşır, türklük və islamçılıq ideyalarının təbliğində mühüm işlər həyata keçirirdi. Bolşeviklər xalqı çar mütləqiyyətinə qarşı silahlı mübarizəyə təhrik etdiyi bir dövrdə “Füyuzat” jurnalı həmvətənlərini sülhə, əmin-amanlığa səsləyərək “Nicat məhəbbətdədir!” tendensiyasını irəli sürürdü. İmperiyanın mütləqiyyət üsul-idarəsi fəhlə hərəkatının qarşısını almaq məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirərkən, dumalar çağırır planlı şəkildə onları arxayınlaşdırmağa çalışarkən, “Füyuzat”ın yazarları milli tərəqqi istiqamətində ardıcıl, prinsipial və tənqidsalınmaz işlər görürdülər.

Füyuzatçılar öz ideyalarını həyata keçirmək naminə ədəbiyyat və dil məsələlərinə də xüsusi önəm verirdilər. Jurnalın səhifələrində Azərbaycan ədəbi dilinin və klassik irsimi-

zin təbliğinə aid publisistik yazılar çap etdirdilər. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vəqif, Mirzə Fətəli Axundzadə kimi klassiklərlə yanaşı, türk ədəbiyyatına da böyük maraq göstərirdilər.

Jurnalın ilk sayında məram və məqsədlərini açıqlayan Əli bəy Hüseynzadə “Həyat və meyli-füyuzat” adlı məqaləsində füyuzat sözünün mənasını belə açıqlayırdı: “Məcmuədə “Füyuzat” adı təsadüfi verilmir, bu nam həyatdan təbii olaraq təvəllüd ediyor... “Füyuzat” ləfzon “feyz”in cəmil-cəmi olub rifah və bərəkətə, bolluğa, maddi və mənəvi nemətlərin bolluğuna, tərəqqiyyət və kəmalatın şənəyyi-təcəllisinə dəlalət edərsə də, fəqət əsl məfhumu səadət və ələxüsus səadəti-mənəviyyədir, həqiqi zövq və səfalərdən ibarət bir səadəti-mənəviyyədir. Həyat isə mənəyi batınisilə daimi bir meyli-səadət, bir meyli-füyuzatdır”.

Əli bəy Hüseynzadə milli intibahla dini intibahı bir vəhdət şəklində götürürdü. Görkəmli ideoloq türkləşmək məsələsini gündəmə gətirməklə türk dilini, tarixini, ədəbiyyatını bilməyin vacibliyini ön plana çəkirdisə, islamlaşmaq tendensiyası ilə islam dininin ümumbəşəri, mənəvi-əxlaqi dəyərlə-

rinin əxz edilməsi, öyrənilməsi fikrini irəli sürürdü. Bu məqsədlə islamlaşmağı milli tərəqqi proqramına daxil edən Ə. Hüseynzadənin qənaətinə görə, mütləq ilkin islama qayıdılmalıdır. Əgər belə olmazsa, dinin əsl mahiyyətini, real həqiqətləri, hikmətləri ortaya çıxarıb bərpa etmək və müxtəlif təhriklərdən xilas etmək qeyri- mümkün olacaqdı.

Avropalaşmaq strategiyası Ə. Hüseynzadənin milli tərəqqi proqramında əksini tapan əsas ideoloji istiqamətlərdən biri idi. O, ictimaiyyətə bu ideyanı təbliğ etməklə Avropanın elmi uğurlarını, texnikasını, sənayesini öyrənmək və onu öz ölkəsində tətbiq etməyini zəruriliyini əsaslandıraraq deyirdi: “Cəhalətin kökünü ancaq bu vasitə ilə qurutmaq, söküb atmaq olar. Başqa yol yoxdur”.

“Füyuzat”ın səhifələrində yer alan Avropa şair və yazıçılarının əsərlərinin tərcüməsinin çapı da məhz bu ideologiyanın reallaşmasına xidmət edirdi. Azərbaycan oxucuları ilk dəfə bu jurnal vasitəsilə Tolstoy, Höte, Russo, Monteskye kimi görkəmli şəxsiyyətlər haqqında geniş, dəqiq məlumatları onların həyat və yaradıcılığını əks etdirən yazılardan əldə edə bilirdilər. Hötenin məşhur “Faust”u, Şekspirin “Yuli Sezar” kimi dəyərli əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq geniş oxucu auditoriyasına çatdırılır və Avropa mədəniyyətinin təbliği jurnalda önəmli yer tuturdu.

“Füyuzat” türk xalqları arasında dil, din birliyini təşkil etməklə, Avropanın elmi yeniliklərini əxz etməklə tərəqqiyə, milli yüksəlişə nail olmağın salnaməsini yaratdı. Bütün təhdid və təzyiqlərə baxmadan “Füyuzat”çı- lıq ideyasını cəmiyyətə tələqin edə bildi. Əli bəy Hüseynzadə “Füyuzat”ın birinci nömrəsində dərc etdirdiyi “İcmal” məqaləsində öz yerini “Füyuzat”a verən “Həyat” qəzetini xatırlayır və “Həyat”ın yoxluğundan keçən” iki aya qədər bir vaxtda baş verən ictimai-siyasi hadisələri diqqətə çatdırırdı.

“Füyuzat”ın 2-ci sayında ədib “Vəqayeyi ələmə bir nəzər” adlı məqaləsində inqilabın silahlı mübarizə yolunu seçməsinə qarşı çıxaraq yazırdı: “Həqiqi vətənpərvərlər heç nədən çəkinməməlidirlər. Əldə qan tökməyə-cək çarələr var ikən xunrizanə vəsaitə müraciət etmək əbəsdir”.

Əli bəy Hüseynzadə jurnalın 3-cü sayında dərc etdirdiyi “Şüunət” məqaləsində türk xalqlarının azadlıq yolunun mübarizədən, təkamüldən keçdiyini göstərərək deyirdi: “Bu yolda biz hürriyyət, ədalət, müsavət deyə-deyə, fəryad edə-edə qanuni-əsasiyə doğru yüksələrək tərəqqi edəcəyik”.

Milli ideoloq imperiyanın cəynəyində inləyən məmləkətimizin ciddi çətinliklərlə üzləşdiyini göstərməklə yanaşı, imperialist güclərə qarşı həmvətənlərini vahid mövqedən çıxış etməyə, zülm və istibdada, müstəmləkəçiliyə son qoymağa səsləyirdi.

Belə bir ideyanı səsləndirdiyinə görə “inqilabın qızğın çağında” xalqı mübarizələrdən çəkəndirilməkdə günahlandırılan Ə. Hüseynzadəyə təzyiqlər göstərilirdi. Bu basqı və təpkilərə cəsarətlə müqavimət göstərən Ə. Hüseynzadə öz fikirlərini oxucularla bölüşərək yazırdı: “Kim deyir bitərəf olmalı? Xeyr. Əsla bitərəf olmamalı! Bitərəflik ayaq altı qalmaqdır. Su belə yerdə sabit və rəkid durmaqdan qorxur. Qorxur, çünki qoxuyar, kiflənər, yosun bağlar. Təmiz və salim olmaq üçün su bir tərəfə axmalı, cərəyan etməli, ya heç olmazsa, dərya kimi ləpələnməlidir”.

“Füyuzat” jurnalı yalnız ədəbi orqan kimi fəaliyyət göstərməmiş, eyni zamanda, dünyada gedən ictimai-siyasi prosesləri yaxından izləmiş və baş verən proseslərə obyektiv münasibət bildirmişdi. Milli məsələlərin mətbuatda işıqlandırılmasına, təbliğinə hər vəchlə mane olmağa çalışan çarizmin Azərbaycandakı hakim nümayəndələri jurnalın ideya-siyasi istiqamətindən təşvişə düşür və müəyyən tədbirlər görürdülər. Çünki məcmuənin yaradıcısı Əli bəy Hüseynzadə “İttihadı doğru tərəqqi” proqramını irəli sürüb dəstəkləməklə Türk dünyasının ictimai-siyasi fikir ntarixində yeni bir səhifə açır və böyük planların həyata keçirilməsində əvəzsiz rol oynayırdı.

*Səhifəni hazırladı:
Gülbaniz BABAYEVA,
AMEA Ədəbiyyat İnstitutu mətbuat
tarixi və publisistika şöbəsinin
baş elmi işçisi, dosent*